

ДУАЛНА СИСТЕМА – ЕВРОПЕЙСКИ АСПЕКТИ

Катя Стоянова

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“ Департамент за информация и усъвършенстване на учители”,
katiastoyanova@abv.bg*

РЕЗЮМЕ. В настоящия материал са разгледани основни елементи от спецификата на дуалната система. Този модел на професионална подготовка в европейски страни като Германия, Австрия, Холандия и др. е особено успешен и практически е показал много добри резултати при подготовка на специалисти за отделните професионални направления. В тази връзка е необходимо страните от ЕС да приведат своите системи за професионално образование към такава успешна система, каквато е дуалната, отчитайки спецификата и традициите на тяхното образование. Във статията се акцентира върху дуалната система в Германия, която е нещо типично „немско“, много успешен модел, който има богати традиции. Едно от важните неща е организацията на тази система. По-голяма част от обучението е свързано с работа в реални производствени условия, при които обучаваните придобиват съответните професионални умения. Много тясна е връзката между професионалното училище и предприятието (фирмата), което допринася за поемане на отговорности и от двете страни, както и активното им участие в цялостния обучителен процес. В професионалната подготовка на младите хора участват различни институции, които имат пряко отношение за подготовка на квалифицирани специалисти за отделните професионални области. Социалните партньори имат значителни права при вземане на решения, свързани с дейностите по планиране, организиране и реализиране на професионалната подготовка на младите хора. Всички дейности, свързани с дуалната система са регламентирани със съответни закони, наредби и пр. Съществена роля при обучението по дуалната система имат камарите, чиито правомощия са законово регламентирани. В сферата на строителния сектор най-съществена е ролята на: занаятчийската, промишлено-търговската камара, строителните камари и централите за професионална квалификация, където се провежда обучението за придобиване на различните квалификационни степени. Професионалното образование в Австрия е подобно на системата в Германия, като акцентът е върху дуалната система на професионално обучение най-вече за техническия, търговския, занаятчийския, селскостопанския, горския сектор и услугите. Дуалната система на образование в Германия е един добър модел, който гарантира солидна практическа и достатъчна теоретична подготовка на младите хора. Преобладаващата част от обучаваните намират своята реализация по придобитата професия във фирмите, където са обучавани. Дуалната система ще улесни движението на работната сила, в която и да е страна, членка на ЕС и наемането и на работа по професията, която са придобили.

Ключови думи: дуална система, професионална подготовка,

DUAL SYSTEM – EUROPEAN ISSUES

Katia Stoyanova

*Sofia University “St. Kliment Ohridski” Department for Information and In-Service Training of Teachers,
katiastoyanova@abv.bg*

ABSTRACT. Current material covers basic elements from the specifics of dual educational system. This model of vocational training is very successful in European countries such as Germany, Austria, Netherlands and others and showed very good outcome in practice of training specialists in different professional areas. In this relation it is necessary that countries from the EU bring their vocational education systems into one successful model such the dual system is but also taking into account the individual cultural traditions in education. In this article the focus is put on the dual system in Germany which is something typical “German” and very successful model with very deep traditions. One of the important things of this system is its organization. Most of the training is related to work in real production conditions where the trainees acquire relevant professional skills. The relation between professional school and the enterprise (the firm) is very close which additionally helps taking the responsibilities from both sides as well as active participation in the educational process as whole. Different institutions are part of the vocational training of young people and they have direct relationship to the process of training of qualified specialists in different professional areas. The social partners have significant rights in decision-making related to the activities of planning, organization and putting in practice of the vocational training of young people. All activities related to the dual system are regulated by relevant laws, regulations etc. Essential role in dual system training have the chambers which power is legally regulated. In the area of construction business most significant role play the crafts, the Industrial and Commercial Chamber, the Construction chambers and vocational training centers where the training to acquire different qualification degrees takes place. The vocational education in Austria is similar to the German educational system and the focus is put on the dual system in vocational training and mostly at technical area, trading, crafts, agriculture, forestry and services. The dual system of education in Germany is one good model which guarantees practical and good theoretical training of young people. The most part of the trainees make their professional career in the area of the acquired profession in the companies where they conduct their training process. The dual system will facilitate the movement of labor market and hiring trained people in a job position related to the acquired professional degree in any of the EU countries.

Key words: dual system, vocational training

Основни характеристики на дуалната система

Професионалното образование и обучение има важна роля за улеснен достъп на младите хора към пазара на труда и води до намаляване на младежката безработица.

В страните от Европейския съюз има различни модели на професионално обучение, но един от тях, който във времето е доказал своята ефективност, е обучение по дуалната (двойната) система. Този модел в Европа се прилага в редица страни като в групата „Континентално-

европейски „немски“ тип дуална система на образование“ (Германия, Австрия, Холандия) (Мерджанова и Богданова, 2013), е особено успешен и практически е показал много добри резултати при подготовка на специалисти за отделните професионални направления. Примери за успешно развита дуална образователна система, комбинираща професионално обучение в рамките на образователна институция и професионална практика/чиракуване в предприятие, съществуват в Германия, Австрия, Дания и Холандия. В тези държави се наблюдават и най-ниските стойности на младежка безработица в Европейския съюз (Панайотова, 2013). В тази връзка е необходимо страните-членки на съюза да приведат своята система към успешните такива, каквато е дуалната, но адаптирана според спецификата и традициите на техните условия. Тава ще улесни движението на работната сила, в която и да е страна, член на ЕС и наемането им на работа по професията, която са придобили (доклад № 6, 2004 г.).

Дуалната система „Dualsystem“ (т.е. двойна система) на образование е форма на професионално обучение, което подготвя и осигурява квалифицирани работници чрез обучение в реални производствени условия. Обикновено обучението е между 3 и 1/2 години., в някои страни може да е и по-малко. Провежда се в предприятията 3-4 дни и 1-2 дни в професионалното училище /Berufsschule/ (Македонска, Петрова и Димитрова, 1997). В началото на обучението учениците получават базови умения по избраната от тях професия, а след това ги надграждат в по-тясна специализация. Традиционно практическото обучение е 3 дни в седмицата, а останалите – посещават професионалното училище, за да изучават предвидените в учебния план теоретични дисциплини (доклад № 6, 2004).

Около 80% от учебното съдържание ученикът усвоява необходимите професионални знания и умения в реални трудови условия във фирмата (предприятието). Останалите 20% са предвидени за теоретична подготовка в професионалното училище (в някои страни това съотношение е 70% практика и 30 % теория, като това съотношение се определя от бъдещата дейност на обучаемите). Още по времето на обучение учениците стажуват в т.нар. базови предприятия (фирми) и по този начин веднага, след завършване на обучението, могат да започнат работа във фирмите по професията, която са изучавали в професионалното училище. Това спестява на фирмите значителни средства за допълнително обучение на новоназначените работници и служители. В тази връзка дуалната система е един доказал се ефективен модел за справяне с младежката безработица (Калфин, 2013). Дуалната система осигурява обучение по държавно признати професии, с оглед задоволяване изискванията на пазара на труда, което е в тясно взаимодействие и сътрудничество между федералните и регионалните правителства и социалните партньори. Училищното професионално образование е на основата на базисни учебни планове и професионалните училища имат свободата да адаптират тематиката на своите курсове на основата на базисните учебни планове (доклад № 6, 2004).

Може да се каже, че Дуалната система е ефективен модел за справяне с младежката безработица.

Европейски опит на обучение по Дуалната система

Дуалната система в Германия

Обща характеристика

Традициите в професионалното образование в Германия датират още от Средновековието. Дуалната система в Германия е нещо типично немско. Тя е създадена през 1930 г. и до днес се доказва като една ефективна система на образование, създаваща кадри на високо професионално равнище, които пълноценно се реализират във всички професионални направления.

Терминът „двойна система“ се отнася за конституционното разпределение на компетенциите за различните места за обучение.

Дуалната система („двойната система“) има две характерни особености:

- две места на обучение: **предприятие – професионално училище**;

разделена отговорност за всяко от двете места (доклад № 6, 2004).

В най-общ план дуалната система в Германия се характеризира с няколко основни неща:

- Младежите, които желаят да придобият конкретна професия се обучават обикновено 3 години, като предварително подписват договори с работодателите за стаж/обучение. Договорите за обучение се регистрират и контролират от съответните браншови камари.

Професионалното обучение се извършва под формата на пирамида – овладяване на все по-тясна специализация за придобиване на професия (специалност). През първата година учениците се обучават на основни практически умения (базисни, ключови умения) в центровете за професионална квалификация на кадри и в самите предприятия. Обикновено обучението е 3 дни седмично на реално работно място в предприятието (фирмата), а останалите дни посещават професионално училище, съобразно професията и изучават теоретични предмети (специални учебни предмети и основни общообразователни) (доклад № 6, 2004).

- Обучението се подчинява на учебен план и методика на изпитване съобразно стандарти, регламентираны в разпорезбите за обучение, които са издадени от федералното министерство на икономиката.
- Национално признати стажове се предлагат и признават само за признати професии.
- Успешно завършилите и положили съответните изпити, получават сертификати за работници-специалисти.

Нормативна уредба

Основни нормативни актове, регламентиращи дуалната система са: Закони за професионална подготовка от 1969 и 1993 година, Закон за развитие на професионалното обучение от 1981 година, Разпоредбите за занаятите, Закон за защита на трудовата заетост на младежта от 1960 г. и др.

Законът за професионална подготовка от 1969 г. създава държавен орган, наречен Bundesinstitut fuer Berufsbildung (BiBB), който обединява представители на централното правителство и правителствата на отделните провинции и „социалните партньори“. Всички те проучват, обсъждат, анализират и дават насоки по проблемите на професионалното обучение (доклад № 6, 2004).

Институции, свързани с дуалната система

Значителен брой институции отговарят за осигуряване действието на разпоредбите на Закона за професионалното обучение и Закона за развитие на професионалното обучение на национално, провинциално и регионално ниво. Социалните партньори имат значителни права при вземане на решения, свързани с дейностите по планиране, организиране и реализиране на професионалната подготовка на младите хора. **Основните институции**, свързани с дуалната система за подготовка на строителни кадри могат да се опишат по следния начин:

- Занаятчийски задруги
- Съюзи на фирми
- Министерство на икономиката
- Министерство на строежите
- Камари
- Федерална служба за разпределяне на работната сила
- Професионални застрахователни дружества
- Каса „УЛАК“
- Партии и профсъюзи

Главна роля при обучение на младите хора в съответните професионални направления имат камарите, които в Германия са една цялостна система, като водеща роля има *Промислено-търговската камара* (ПТК). През 1956 година в Бундестага е приет закон, който задължава всяко предприятие да членува в Промислено-търговската камара, която от своя страна се явява защитник на неговите интереси. ПТК е от т.нар. *Обществени правни служби* (държавен апарат, каси за социална осигуровка и др.). За различните отрасли отговарят различни камари. Всички те защитават интересите на хората, работещи в съответните професионални направления.

Промислено-търговската камара балансира интересите на отделните фирми с тези на обществото, защитава правните интереси на обучаваните, а останалите й функции са валидни за всички останали камари за съответния бранш, както следва: разработване на нормативни изисквания за съответната професия, осъществяване на необходимия контрол, разработване на технология за провеждане на квалификационните изпити, издаване на съответния сертификат за успешно завършване на обучението и положени изпити. Камарите застъпват становището, че държавата не трябва да поема обучението на учениците, защото това може да доведе до една скована система, която не търпи развитие.

Училищна документация (учебни планове и програми)

За отделните провинции в Германия тя е различна. Всяка провинция разработва **рамкови учебни планове**, които се утвърждават, след съгласуване с различните институции, пряко свързани с професионалното образо-

вание и обучение. Учебните планове се подписват от комисия, чиито членове са представители на профсъюзи, фирми, специалисти от института по професионално образование. Учебните програми по специалните предмети се разработват в съответствие с изискванията на професията. Учебното съдържание е структурирано в модули. През първата година се осъществява еднаква подготовка за група близки професии (например свързани с металообработване – трите специални предмета: технология, техническа математика и технически комуникации), през втората и третата година учебните програми включват все по-специално съдържание. Учениците, които изучават една и съща професия, в училище се обучават в един клас независимо къде провеждат практическите занятия (в индустриално или занаятчийско предприятие). При завършване на обучението се явяват на един и същи изпит по теория, но в две различни комисии. Едната комисия – към Занаятчийската камара, а другата – към Индустриалната камара. Първите получават документ за инструменталчик, а вторите за индустриален механик.

Контрол

В процеса на обучение по дуалната система се осъществява системен контрол. *Писменият контрол* предимно е под формата на тестове, контролни работи, задания и др. *Устният контрол* – фронтален и индивидуален. В процеса на обучение на учениците се поставят оценки, като превес има оценките по практика, а оценките по теория не са от толкова съществено значение, те служат само за контрол и не оказват влияние при кандидатстване в по-висока степен (материали от семинар в Саксония Анхалт, 1994).

Основни комисии

Основните комисии в дуалната система са :

- комисия за професионално обучение;
- изпитна комисия.

Комисията за професионално обучение включва представители на *работодателите*, на *профсъюзите*, *учители от професионални училища* (без право на глас, само като съветници). Нейните основни функции са свързани с:

- одобряване правилниците за професионалното обучение и тяхното разработване съвместно с представители на промислено-търговската камара;
- контрол на професионалното обучение;
- участие в организирането и провеждането на изпитите за отделните квалификационни степени.

Комисията за професионално обучение работи на обществени начала с тригодишен мандат.

Изпитната комисия включва представители на:

- работодатели;
- профсъюзи;
- учител от професионално училище, като оптималния брой е 5 човека.

Основните **функции на изпитната комисия са**

- изпитване и оценяване на учениците по определени критерии; изпитните протоколи за всеки ученик се изпращат на съответната фирма, с която ученикът е сключил договор.

- изпращане на резултатите на Промислено-търговската камара, която от своя страна издава **сертификат за придобиване на специалност**.

Оценката от изпита е комплексна (от теоретичния и от практическия изпит). Първо се полага теоретичния изпит, за който се изисква кандидатите да са покрили образователния минимум, в противен случай не се допускат до практически изпит.

Подбор на учители и ученици

Подборът на учителите в Дуалната система се извършва по определени критерии. Промислено-търговската камара (ПТК) установява и определя дали кандидатът отговаря на желаната длъжност. Това се извършва със съдействието на нейни специалисти, които са направили предварително проучване на кандидатите (материали от семинар в Саксония Анхалт, 1994).

Основни изисквания към учителите по теория и практика са:

- личностни качества (морал, нравственост, характер);
- документ за завършено професионално образование;
- необходим професионален опит (да е работил 4-5 години по професията);
- навършена 24 годишна възраст;
- умения за планиране на професионалното обучение;
- да има педагогически и психологически знания;
- свидетелство за съдимост, гарант, че кандидатът за учител не е осъждан.

За всички посочени изисквания, кандидатите за учители полагат необходимите изпити в ПТК (материали от семинар в Саксония Анхалт, 1994).

Много е важно да се отбележи, че при дуалната система има ясно разграничение между преподавателите/инструкторите в предприятията и учителите в професионалното училище. Това произтича от различните условия, при които работят и дейности, които извършват. За инструктори (наставници) в предприятията могат да кандидатстват само хора, които имат съответната специализирана и учителска подготовка. От 1998 г. е в сила програма „Обучаване на обучаващите“, която е предназначена за наставниците (инструкторите) с оглед тяхната бъдеща дейност с учениците и е практически ориентирана. Учителите в професионалните училища придобиват и педагогическа квалификация (доклад № 6, 2004).

Подборът на учениците при Дуалната система се извършва от фирмите. Всяка фирма сама взема решение за броя и подбора на обучаваните хора за съответната професия. След окончателното определяне на броя на обучаваните, фирмата предоставя това число на **Федералната служба за разпределяне на работната сила**. В тази институция съществува **Център за професионално ориентиране** и неговите служители направляват младите хора за правилен избор на професионално направление и професия.

Установените традиции в Германия са пример за точно и ясно разпределение на отделните функции между работодатели, обучаващи институции и самите обучаващи в процеса на цялостната професионална подготовка. Работодателите определят социалната заявка, - видовете професии, съответните компетенции, които да се придобият по време на професионалната подготовка и осъществяват контрола на придобитите професионални компетенции на изхода (провеждат съответните квалификационни изпити) (Македонска, Петрова и Димитрова, 1997).

Финансиране

Финансирането на теоретичното обучение в училищата се осъществява от държавата, а практическото – от предприятията. Трудът на учениците по време на практическото обучение се заплаща. Най-високо заплащане има в строителството. Заплащането е включено в договорите с прякото участие на социалните партньори и се допуска отклонение от него до 10%. В договорите между предприятията и учениците се уточнява и работното време, както и продължителността на отпуските им. Те не могат да надвишат и да са в противовес с определените в Закона за защита на младежта – 40 часа работна седмица и 24 дни отпуск (Македонска, Петрова и Димитрова, 1997).

Дуалната система на образование в Германия е един добър модел, който гарантира солидна практическа и достатъчна теоретична подготовка на младите хора. Преобладаващата част от обучаваните намират своята реализация по придобитата професия във фирмите, където са обучаващи.

Дуалната система в Германия - строителен сектор **Обща характеристика**

По традиция в Германия строителните професии не са на голяма почит, поради естеството на работата, която е много сложна, работи се на открито, при ниски температури, изисква голяма отговорност и високи професионални умения. Кандидатите за това направление не са много и са с по-нисък успех от останалите професионални области.

От институциите за строителното направление, най-съществена е ролята на: занаятчийската, промислено-търговската камара, строителните камари и центровете за професионална квалификация, където се провежда обучението за придобиване на различните квалификационни степени (семинар в Саксония Анхалт, 1994).

Съгласно Закона за професионално образование, учениците които желаят да усвоят професията на строителя е необходимо да сключат писмен договор (с тримесечен изпитателен срок) с фирма, която е редовен член на съюза на строителните фирми. Фирмата избира **център за професионална квалификация**, в който да се обучава ученика. Тя поема неговата финансова издръжка по време на обучението и носи определена отговорност за назначаването му след окончателното завършване. Обучението на ученици, които не са сключили договор с фирма се поема от държавата (семинар в Саксония Анхалт, 1994).

Базисна професионална подготовка

Подготовката на работна сила за строителството в Германия се осъществява по Дуалната система. Обучението се реализира на степени с продължителност три години и започва след 10 клас. Дуалната система е отворена, което позволява обучавания да повишава своята квалификация (Македонска и др., 1998).

Теоретичното обучение се осъществява в професионални училища (т.нар. теоретични училища). С използване на блокова форма на обучение. Изучават се основни специални предмети като например в гр. Магдебург строителните предмети са: технология, техническа математика и техническо чертане. Изучават се и общообразователни предмети като: немски език, социалознание, спорт, религия, информатика (отнася се и за трите години на обучение) (семинар в Саксония Анхалт, 1994).

Практическото обучение се осъществява в специализирани центрове за професионална квалификация. В областта Саксония Анхалт има два такива – единият в гр. Магдебург (BBZM), а другият строителен е в гр. Хале. Основната задача на тези центрове е свързана с квалификацията и преквалификацията на строителни кадри. В тях бъдещите строителни работници получават т.нар. първоначално професионално обучение.

Първата година на обучение е основна, *втората* включва практика в предприятието (фирмата), включително и отпуск, професионално теоретично обучение в блокова форма и извънфирмено практическо обучение. След завършване на втората година на обучение, обучаваният има възможност да положи първият професионален изпит (теория и практика), наречен още междинен изпит. За получаване на квалификация „общ работник“. **Теоретичната част** на изпита е чрез използване на **тест**, който включва материалознание математика, технология и техническо чертане). **Практическата част** на изпита включва изпълнение на **практически задачи**, свързани с изучаваната професия (специалност). Резултатите от междинния изпит не се отразяват върху крайните оценки при завършване на цялостния курс на обучение по професията. През *третата година* се осъществява практика във фирмата, включително отпуск, професионално теоретично обучение в блокова форма и извънфирмено обучение. Следва полагане на квалификационен изпит по теория и практика на професията. След успешното му полагане обучаемите получават сертификат с квалификация „работник-специалист“. Това тристепенно обучение е базовата степен на професионалното обучение, което служи за основа на по-нататъшната квалификация на работника по професията.

Дуалната система на професионално образование в Германия е *отворена* и позволява развитие на всеки ученик да усъвършенства и задълбочава своите професионални компетенции в по-тясна специализация. За преминаване в по-висша степен се изисква практически опит по съответната професия (специалност). Развитието в тази посока позволява на младия работник да може самостоятелно да ръководи един обект, да стане предприемач и да е собственик на фирма (семинар в Саксония Анхалт, 1994).

Друга важна институция е каса (ULAK), която финансира проектите (осигурява пари за работна заплата, изравнителна каса). Всички фирми, членове на Съюза на строителните фирми плащат пари на тази каса за обучение на бъдещите строителни работници, независимо дали фирмата обучава ученици или не. Фирмите са заинтересовани да назначават ученици притях, защото чрез самите ученици те ще си възвърнат парите, които са дали на касата. Всяка фирма, която сключи договор с 1 ученик, получава чекове за неговото обучение. Когато ученикът е отсъствал от работа, поради болест, фирмата не получава средства от касата за дните, в които ученикът е отсъствал.

Учениците, които желаят да усвоят професията на строителя е необходимо да сключат писмен договор с някоя фирма, която е редовен член на Съюза на строителните фирми. Тя поема неговата финансова издръжка и носи определена отговорност за назначаването му на работа, след успешното завършване на ученика тристепенното базово професионално образование. Обучението на ученици, които не са сключили договор с фирма се поема от държавата. Работодателят може да прекрати договора с ученика след изтичане на съответния срок (три месеца), но за тази цел е необходимо съгласието на Промишлено-търговската камара. Всички разходи за ученика по време на неговото обучение се поемат от фирмата, с която той е сключил договор (например: за работно облекло, инструменти, полагащо се месечно възнаграждение(семинар в Саксония Анхалт, 1994).

Дуалната система в Австрия

Професионалното образование в Австрия е подобно на системата в Германия, като акцентът е върху дуалната система на професионално обучение най-вече за техническия, търговския, занаятчийския, селскостопанския, горския сектор и услугите (доклад № 6, 2004).

В Австрия през последната година от обучението ученикът получава 80 % от възнаграждението за квалифициран работник. Младежите завършват с изпит, чието успешно полагане им дава право да упражняват съответната професия. Те са достатъчно квалифицирани да намерят веднага работа като специалисти или да започнат собствен бизнес. Статистиката показва, че 40 % от най-успешните предприемачи в Австрия са завършили този тип професионално образование. Важно е да се отбележи, че след края на обучението както ученикът, така и фирмата не са дългосрочно обвързани с другата страна. И двете страни могат свободно да решат дали да продължат взаимоотношенията си (Калфин).

В заключение може да се отбележи, че дуалната система е доказала своята ефективност в различните професионални области и може успешно да се приложи в страните, членки на Европейския съюз, като се отчете и тяхната специфика. И не на последно място за да действа успешно е необходимо да има добре развита икономика, в страните, където може да се приложи.

Литература

Доклад № 6 (оформен в книжка) Състояние на професионалното образование по биология и селско стопанство, включително и на преподаватели в

- европейските страни, доклад по проект Леонардо да Винчи RO/01/V/F/PP-141072, Професионално обучение на учители по биология *Източноевропейски център, Уилфред Уелер, Източноевропейски център, Университета в Хохенхайм, Германия със съдействието на Института по природни ресурси, Университета в Гринуич, Англия*, 2004 г.
- Калфин, И. Германският метод на обучение в професионалните училища скоро ще бъде въведен и у нас, вестник „Янтра ДНЕС“, Велико Търново, (*Златина Димитрова сн. архив*) 20 ноември, 2013 г. <http://www.dnesbg.com/obshtestvo/germanskiyat-metod-na-obutchenie-v-profesionalnite-utchilishta-skoro-shte-bade-vaveden-i-u-nas.html>
- Македонска, М., Петрова, Е и Е. Димитрова. Оценяване на професионалните компетенции на завършващите професионално обучение в Германия. *сп. Посоки, бр.2-3*.София: МОН, 1997.
- Македонска, М. и др. Компетенции на работници по Дуалната система. *сп. Посоки, бр. 3/4*.София: МОН. 1998.
- Мерджанова, Я., М. Богданова (2013). Кариерно образование в международна и национална перспектива. Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски, Факултет по педагогика, Том 105, книга Социални дейности. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски” /5.
- Материали от семинар на тема: „Професионалната система на образование в Германия”, проведен в гр. Магдебург, област Саксония Анхалт, 24.10.-19.11.1994 г.
- Панайотова, М. Европейски парламент отговор на въпрос относно преимуществата на дуалната система, 19 ноември, 2013г. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+WQ+E-2013-013142+0+DOC+XML+V0//BG>

Статията е препоръчана за публикуване от Редакционен съвет.